

UOT-811.512.162

Səhifə:21-27

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2023.2.21>

Fizuli Mustafayev
AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
mustafayev.fizuli8@gmail.com

KİNO DİLİNDƏ UZLAŞMA ƏLAQƏSİ HAQQINDA

XÜLASƏ

Təqdim olunmuş məqalə kino dilində uzlaşma əlaqəsinə həsr olunur. Kino dilində uzlaşma əlaqəsi şəxs və kəmiyyətə görə olur. Bu o deməkdir ki, tabe edən tərəf hansı şəxsə aiddirsə, tabe tərəf də həmin şəxsə məxsus qrammatik əlamətlər qəbul edir, tabe edən tərəfin tək və cəmliyi də tabe tərəfdə əks olunur. Tədqiqatdan məlum olur ki, predikativ əlaqəli birləşmələrdə uzlaşma əlaqəsi xəbərlilik şəkilçiləri və şəxs sonluqları vasitəsilə reallaşır. Məsələnin belə qoyuluşu kino dilində birləşmələrin nə məna, nə də qrammatik cəhəti ilə əsaslandırılıla bilmir. Mübtədə həmin danışmaq prosesində mərkəzdə duran hökmün, əlamətin, hal və hərəkətin istinad olunduğu əşyadır.

Məqalədə aydınlaşdırılır ki, predikativ əlaqəli birləşmələr mübtədə ilə xəbərin birləşməsindən ibarət olur. Ona görə də asanlıq yaransın deyə, tabe edən və tabe olan tərəflər ifadələrin əvəzinə, yaxud da onlarla yanaşı mübtədə və xəbər də işlədə bilərik. Məqalədən məlum olur ki, tabe edən tərəfin müxtəlif əşyalara aid olması burada uzlaşmanın nisbətində təsir göstərir. Bu, Azərbaycan dilinin və ümumiyyətlə türk dillərinin spesifik xüsusiyyətidir.

Açar sözlər: şəxs və kəmiyyət, uzlaşma, tabe edən, predikativ əlaqə, qrammatik əlaqə.

Giriş: Kino dilində uzlaşma əlaqəsi şəxs və kəmiyyətə görə olur. Bu o deməkdir ki, tabe edən tərəf hansı şəxsə aiddirsə, tabe tərəf də həmin şəxsə məxsus qrammatik əlamətlər qəbul edir, tabe edən tərəfin tək və cəmliyi də tabe tərəfdə əks olunur. Kino dilində uzlaşma əlaqəsi həm predikativ əlaqəli birləşmələrin, həm də başqa, xüsusən atributiv əlaqəli birləşmələrin tərəfləri arasında olur. Predikativ əlaqəli birləşmələrdə uzlaşma əlaqəsi xəbərlilik şəkilçiləri və şəxs sonluqları vasitəsi ilə reallaşır; məs.: mən tələbəyəm, sən tələbəsən, biz tələbəyik, siz gəlibsiz və s. Belə birləşmələrdə ikinci tərəflər birinci tərəflərə tabe olur, qrammatik cəhətdən onun formasına düşür. Burada xəbərin mübtədəyə tabe olması və onunla uzlaşması başqa dillərin materialları ilə təsdiq olunduğu kimi, türk dillərinin materialları ilə də tamamilə təsdiq olunur. Bu, geniş elmi izahını tapmamışdan əvvəl məktəb qrammatikalarına daxil olmuş və hamı tərəfindən qəbul edilmişdir.

Lakin dilçilikdə başqa fikirlərə də rast gəlmək olur və bəzən mübtədə ilə xəbər arasında uzlaşma əlaqəsi, hətta, ümumiyyətlə, tabelilik əlaqəsinin olması inkar edilir və başqa əlaqə növü axtarılır. Məsələn, Y.V.Kroteviç yazır: *“Mübtədə ilə xəbərin əlaqəsini tabelilik əlaqəsi hesab edən ənənəvi nöqtəyi-nəzərlə razılaşmaq çətinidir. Görünür ki, bu, tabelilik əlaqələrindən fərqlənən və söz birləşməsi daxilində olan xüsusi əlaqədir. Lakin tabesizlik əlaqəsi də deyil”* [1, 22]. Buna oxşar fikir SSRİ EA tərəfindən buraxılmış *“Грамматика русского языка”* kitabında V.V.Vinoqradov tərəfindən yazılmış nəzəri müqəddimə də vardır.

Məsələnin belə qoyuluşu kino dilində birləşmələrin nə məna, nə də qrammatik cəhəti ilə əsaslandırılıla bilmir. Mübtədə həmin danışmaq prosesində mərkəzdə duran hökmün, əlamətin, hal və hərəkətin istinad olunduğu əşyadır, cümlədə nə varsa, hamısı bilavasitə onunla bağlıdır, varlıq yoxdursa, onunla əlaqədar heç bir şey ola bilməz. Bu cəhətdən – məna cəhətinə mübtədə əsasdır, tabe edicidir, xəbər isə ona aid hökm, əlamət, hal və hərəkət ifadə edən, yəni ona tabe olan üzvdür. A.A.Şaxmatov göstərir ki: *“Bu və ya digər söz hər şeydən əvvəl, məna qüvvəsi ilə tabe edir”* [2, 32]. Bu müstəqillik qrammatik cəhətdən də öz ifadəsini tapır. Xəbər qrammatik cəhətdən mübtədə ilə uyğunlaşır, əksinə olmur. Bəzən əvəzliyin işlənməməsi isə dilin qrammatik quruluşunun

ümumiləşdirməsi, nəticəsində əmələ gələn bu qanunu əsla pozmur, əslində, bir əsas kimi bundan istifadə etmək düzgün sayıla bilməz. Şüür ən inkişaf etmiş materiyanın – beynin məhsuludur; biz ayrılıqda şüurdan, onun inkişaf qanunlarından danışmalı olsaq da, o yenə də beynin məhsulu olaraq qalır. Belə bir məqamı unutmamaq olmaz ki, predikativ əlaqəli birləşmələr mübtədə ilə xəbərin birləşməsindən ibarət olur. Ona görə də asanlıq yaransın deyə, tabe edən və tabe olan tərəflər ifadələrin əvəzinə, yaxud da onlarla yanaşı “mübtədə” və “xəbər” də işlədə bilərik.

Kino dilində şəxsə görə uzlaşma daimi xarakter daşıyır və heç vaxt pozulmur: *mən gəldim, sən gəldin, o gəldi, biz gəldik, siz gəldiniz, onlar gəldilər*. Belə birləşmələrdə tabe edən tərəflər əvəzlik, isim və başqa substantiv sözlərlə, ikinci tərəf isə, xüsusiyyətindən asılı olmayaraq, bütün əsas nitq hissələri ilə ifadə oluna bilir. Kəmiyyətə görə uzlaşma isə bir qədər fərqli şəkildə özünü göstərir. Bu fərq birinci və ikinci şəxslərdə, eləcə də üçüncü şəxsin təkində özünü göstərmir. Yəni bu hallarda tabe söz tabe edən sözlə kəmiyyət göstəricisi ilə tamamilə uyğunlaşmalı olur: *mən tələbəyəm – biz tələbəyik, sən tələbəsen, siz tələbəsiniz, o tələbedir*. Üçüncü şəxsin cəmində isə vəziyyət başqalaşır. Bütün yuxarıdakılardan fərqli olaraq, burada tabe edən tərəfin cəm olmasına baxmayaraq tabe olan tərəf gah cəmlilik əlaməti qəbul edərək onunla uzlaşır, gah da belə bir əlamət qəbul etmir və kəmiyyətə görə onunla uzlaşmır.

Tabe edən tərəfin müxtəlif əşyalara aid olması burada uzlaşmanın nisbətində təsir göstərir:

1. Əgər tabe edən tərəf (mübtədə) insanlara aiddirsə, tabe tərəf (xəbər) əksər hallarda onunla uzlaşır, bəzən uzlaşmır. Əgər ayrı-ayrı hissələr, fərdlər nəzərə çarpdırılırsa, bu vaxt uzlaşma vacib olur, əgər kəmiyyət toplu halda götürülürsə, uzlaşma vacib olmur:

“Ması kişi: – Bunların döşünə at çıxmaz. *Adamlar* buraya gələndə nə qədər *tələsirdilərsə, onlar* buradan çıxanda da eləcə tələsirdilər. Öməröglü, Allahın altında imkanımız olsaydı, böyük bir ilxı düzəldərdik. Bakı nədi, lap Moskvaya da yollayaydıq. Bizim dilbozlar görəydilər analar nə oğul doğur”.

[“Qəfil yangın”, 1979].

“Prokuror: – Bacı, narahat olma. Əgər o tərəflərə gedibsə, yəqin bizim postda tutub saxlayıblar. İndi *rəis işçi istər*, həm də hərbiçilərlə əlaqə saxlayacağam: Xahiş edirəm səssiz-küysüz qayıdın evinizə”.

[“Dolu”, 2012].

2. Tabe edən heyvanlara və quşlara aid olarsa, tabe söz onunla eyni nisbətdə gah uzlaşır, gah yox:

“Sürəyya: – Niyə mənim üzümə baxmırsan Seyfəddin?

Seyfəddin: – Məndən? *Quşlar* da həmişə mənim əlimdən *coşurdular*. Bura bax eyy! Heç kişi arvaddan qorxar?”

[“Sağınçı”, 1978].

“Rüstəm: – Sabah düzəldərəm. Bu şəkillər lap yadımdan çıxmışdı, sualtı gəmilər lap xoşuma gəlir.

Leyla: – Bəli, *balıqlar rəqs edir*. Sualtı gəmidən izləmək olur”.

[“40-cı qapı”, 2009].

3. Tabe edən cansız varlıqlara aid olarsa, tabe söz əksər hallarda onunla uzlaşmır, bəzən uzlaşır:

“Hərbi həkim: – *Sağlam yeri, sınımayan sümüyü* yoxdur. *Güllələr saçıldı, bombalar partladı*, yenə də *gülləbaran edildi*. Onun nəticəsidir ki, bədənindən bir neçə dənə güllə çıxartdım, sonra bütün bədənini məlhəm qoyub tənziplə sarıdım, gözləri də yanıb...”

[“Ümid”, 1995].

“Tanrıqulu: – Şükür ki, axır vətən üzü gördük. Piterdəki vurhavurdan sonra, bizim bu yerlər, Tatyana, mənə cənnət görünür *gözəgörünməz əşyalar* elə bil ki, kimi isə *müşahidə edirlər*.

Tatyana: – Bəs bu cənnətin *qoynunda cənnət əzabı çəkənlər?* Şair görmür onları?”

[“Od arasında vahə”, 1977].

Bu, Azərbaycan dilinin və ümumiyyətlə, türk dillərinin spesifik xüsusiyyətidir. Başqa dillərdə, məsələn, rus dilində mübtədanın hansı şəxsə aid olmasından, canlı və cansız varlıqlara aid olma-

sından, hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunmasından asılı olmayaraq, xəbər kəmiyyətə görə həm təkdə, həm də cəmdə həmişə onunla uzlaşır.

Predikativ əlaqəli birləşmələrdə gah tabe edən tərəf, gah tabe olan tərəf, gah da hər iki tərəf bir neçə sözdən ibarət olur. Beləliklə, üç vəziyyət əmələ gəlir. Bu da tərəflər arasında uzlaşma əlaqəsinə müəyyən təsir göstərir.

1. Tabe edən bir neçə söz tabe olan bir sözlə ifadə olunur. Bu vaxt aşağıdakı vəziyyət əmələ gəlir:

a) tabe edən tərəfdə başqa şəxslərə aid sözlərlə yanaşı, birinci şəxsə aid əvəzliliklər iştirak edərsə, tabe söz birinci şəxsin cəmi ilə uzlaşmalı olacaqdır:

“Şah: – Mən Fəzlullah Nəiminin özünü çağırmadım. Hardadı o?

Nəsimi: – Fəzl lazımdır şahım?

Şah: – *Fikirdəyik sən də, mən də, o tifil də, o çəmən də*”.

“Nəsimi” bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1973.

b) əgər tabe edən sözlər arasında birinci şəxs əvəzlilikləri iştirak etməzsə və həmin sözlərdən biri ikinci şəxsə aid əvəzlik olarsa, tabe söz ikinci şəxsin cəmi ilə uzlaşacaqdır:

“Qurban: – Uşağı incitmə, özün öyrətmisən qardaşını nağıla. *Qardaşın da, sən də* gözünüzü yola dikib onu *gözləmişsiniz*. Yəni nağıla. Başla görək”.

[“Pəncərə”, 1988].

M.Ə.Kazımbəy yazır ki: “*Cəm halına düşmüş feillərdə birinci şəxs ikinci şəxsdən, ikinci şəxs isə üçüncü şəxsdən üstün tutulur*” [3, 405].

c) tabe edən sözlər içərisində birinci və ikinci şəxs əvəzlilikləri iştirak etməzsə, yəni onlar ancaq üçüncü şəxsə aid olarsa, tabe söz şəxsə görə həmişə üçüncü şəxsə aid olur və şəxsə görə uzlaşma, həmişə olduğu kimi, burada da qalır. Kəmiyyətə görə uzlaşma isə tabe edən sözlərin xarakterindən, düzülüşündən asılı olaraq dəyişilir. Əgər tabe edən sözlərin ifadə etdiyi əşyalar, şəxslər eyni zamanda, eyni yerdə və xüsusən əlaqəli şəkildə götürülürsə, bu halda tabe söz çox vaxt cəm olur və kəmiyyətə görə əsas sözlə uzlaşır.

“*Qasımın anası: O gələnəcən fermanın doxturu özün olacaqsan... Öz əlin, öz başın... Mirişi pis adam deyil, qoy gəlsin. Ona qalsa Mirişi də, Nəbi dayı da, Nübar xala da səni çox istəyirlər*”.

[“Kişi sözü”, 1985].

Əgər əşya və şəxslər belə əlaqəli şəkildə götürülmürsə, ayrı-ayrılıqda götürülürsə, bu halda tabe söz cəmlik əlaməti ilə çıxış etmir və deməli, bu vaxt kəmiyyətə uzlaşma pozulmuş olur.

“Qəni: – *Şeir də, mahnı da, meyxana da* qəlbi oxşamalındır.

Vahid: – Mən o toya ki, getmişdim sənən... İkinci dəfə gedə bilmərəm. Sənin üçün zaman fərqi qoydux... Yol açıqdır”.

[“Qəzəlxan”, 1991].

Tabe sözün eyni zamanda bir neçə əsas sözə aid olub onlarla uzlaşmasındakı bu üç cəhəti nəzərə alıb ümumiləşdirmələr də aparmaq olar.

Kino dilində tabe edən bir, tabe olan bir neçə sözlə ifadə olunur. Bu halda iki vəziyyət özünü göstərir.

1. Tabe olan sözlərin hamısı şəxs və kəmiyyətə görə əsas sözlə uzlaşır.

“Səlim: – Mənim dalımca baxırdı. Mən də küçəynən qaçırdım. *Mən lap məəttələm, quruyub qalmışam*”.

[“Süd dişinin ağrısı”, 1987].

“Rövşən: Mən istəyirəm ki, atam qayıtsın.

Sona: – Sənə nə lazımdır? *Sən bu saat azad gəzirsən, gülürsən, danışırsan*”.

[“Girov”, 2005].

2. Tabe sözlərdən sırası ilə ancaq sonuncu əsas sözlə şəxs və kəmiyyətə görə uzlaşır, başqaları isə uzlaşmır. Birləşmənin ümumi məzmunu, son uzlaşan söz başqa tabe sözlərdə potensial vəziyyətdə hansı şəxs və kəmiyyətin nəzərdə tutulduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu vəziyyət aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

a) tabe sözlərdə uzlaşma əlaməti olan şəxs və kəmiyyət şəkilçilərinin ixtisarı nəticəsində.

“Leyla: – *Sən oxuyur, yazır və danışırsan. Mən işləyir, həm də oxuyuram. On ildir ki, üzünə həsrətəm. İnsafsız burda deyiblər, qardaş ürəyi daşdan olur*”.

[“40-cı qapı”, 2009].

b) tabe sözlərin *-ib, -ib, -ub, -üb* və bəzən də *-araq, -ərək* şəkilçisi feili bağlamalarla əvəz olunması nəticəsində.

“Qarı: – Adə, adə, oğlun *çıxıb* getdi? O mənim oğlumdur? Hə, özü dedi sənə? Adə, bəs gəlib niyə muştuluq istəyirsən? *Gülüüb* deməknən deyil axı? İstə də məndən muştuluq”. İstəyirsən sənün üçün *oynuyub*, sonra da *gülüüb*... Muştuluğum oynamaqdır”.

[“Ümid”, 1995].

c) tabe sözlərin *deyil, yox* sözləri ilə əvəz olunması nəticəsində.

“Sürəyya: – Bərk ayaqda heç toy eləmirik. Bəyəm xoşbəxtlik toynandı? Toy *deyil*, kiçik yığıncaq da olar.

Seyfəddin: – Heç toysuz şey olar?

[“Sağınçı”, 1978].

ç) tabe tərəflər mürəkkəb üzv xarakteri daşıyır, və bu vaxt onların hamısında ikinci hissə uyğun gəlsə, həmin ümumi hissə buraxılır və yalnız son tabe sözlə işlənir. Beləliklə, birinci yerdə duran tabe sözlər əsas sözlə uzlaşa bilmir.

“Müəllimin arvadı: – Saa qurban olum ay qardaş, balalarım yazığın gəlsin.

Prokuror: – Yaxşı, bacı. *Mən dayanmalı, gözləməli oldum*. İstəyirsən sizə kömək eləyək, sözümə qulaq as. Durun gedin evinizə”.

[“Dolu”, 2009].

Yuxarıda deyilənlərdən fərqli olaraq, bəzən eyni birləşmə daxilində həm əsas, həm də tabe sözlər bir neçə cür olur. Bu halda yuxarıdakı iki vəziyyətin sintezi əmələ gəlir və heç bir yenilik özünü göstərmir.

Kino dilində predikativ əlaqəli birləşmələrin tabe hissəsinin hansı sözlə ifadə olunması uzlaşma əlaqəsinin xarakterinə ciddi təsir etmir. Burada yalnız bir əsaslı cəhət nəzəri cəlb edir. Tabe söz şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə olunarkən birləşmə yenə də predikativ əlaqə əsasında qurulduğu halda, komponentlər arasında uzlaşma əlaqəsi olmur.

“Öməröglü: – *O atları, ilxıları, göy çəmənləri, yaşıl meşələri qoruyan mənəm*. Heç insafdandımı ki, belə atların kökünü kəsəsən? Amma dilbozların kökü kəsilir. Yaman kəsilir. Bir vaxt Şura hökumətinin düşmənlərini bu atlarla ayaqlamış”.

[“Qəfil yangın”, 1979].

“Vahid: – Alə, qədəş! *Yeni dünya quran bizik, haqqa qəhmər duran bizik*. Qədəş... qədəş... sən canun danış... Hə, Rizvan əmioğlunu tanıyırsan də...”

[“Qəzəlxan”, 1991].

Belə birləşmələrdə əsas tərəf üçüncü şəxsə olur, tabe söz isə müxtəlif şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə olunur və birinci tərəfin şəxs və kəmiyyətindən asılı olmayaraq, ifadə olunduğu söz özünəməxsus şəkilçilər qəbul edir. Beləliklə, burada əsas söz üçüncü şəxs, tabe söz isə müxtəlif şəxslərə aid söz şəkilçilərdən ibarət olur və nə məzmun, nə qrammatik əlamətinə görə bunlar arasında şəxs və kəmiyyət üzrə uyğunluq görə bilmirik. Tərəfləri arasında uzlaşma əlaqəsi olan birləşmələrdə əsas tərəfin şəxs və kəmiyyətini saxladığımız halda, tabe tərəfi müxtəlif şəxslər üzrə, eləcə də kəmiyyətə görə dəyişdirmək mümkün olmur, *mən gəlirəm* əvəzinə *mən gəlibsən*, *mən gəlirik* və s. demək olmaz. Lakin burada əsas sözün şəxsi və kəmiyyəti qala-qala tabe sözü istənilən şəxslər üzrə dəyişmək, onda kəmiyyət dəyişikliyi aparmaq mümkündür.

Əsas söz cəmdə olduqda bir qədər məhdudiyət əmələ gəlir və bu halda tabe sözlər ancaq cəmdə işlənir.

Kino dilində uzlaşma əlaqəsi atributiv əlaqəli birləşmələrdə mənsubiyyət şəkilçiləri vasitəsi ilə yaranır. Burada tabe tərəf mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul etməklə əsas sözün şəxs və kəmiyyətinə uyğunlaşır və beləliklə, onunla uzlaşır. Lakin Azərbaycan dilində atributiv əlaqəli birləşmələrin hamısında deyil, yalnız mənsubiyyət şəkilçiləri vasitəsi ilə əmələ gələn növlərində, yəni Azərbaycan dilçiliyində ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələri adı ilə qeyd edilən birləşmələrdə özünü

göstərir. Bu birləşmələrin hamısında mənsubiyyət şəkilçiləri ikinci tərəfdə işlənərək birinci tərəfin şəxs və kəmiyyətini özündə ifadə edir, yəni ikinci tərəflər birinci tərəflə uzlaşır. Burada da uzlaşma həm şəxsə, həm də kəmiyyətə görə olduğundan mənsubiyyət şəkilçiləri kəmiyyətə görə dəyişir. Bu şəkilçilər olmadan söz birləşmələrinin tərəfləri arasında uzlaşma əlaqəsindən danışmaq olmazdı. Üçüncü növ təyini söz birləşmələrində uzlaşma bütün şəxslərə, həm də onların tək və cəmlərinə görə olur. İkinci növ təyini söz birləşməsində isə uzlaşma yalnız üçüncü şəxsə görədir. Bu da ondan irəli gəlir ki, üçüncü növ təyini söz birləşməsinin birinci tərəfi bütün şəxslərlə ifadə oluna bilər: mənim kitabım, sənin kitabın, onun kitabı, bizim kitabımız, sizin kitabınız, onların kitabları. İkinci növ təyini söz birləşməsində isə birinci tərəf heç vaxt şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə oluna bilmir və buna görə də həmin birləşmənin birinci tərəfində birinci və ikinci şəxsi bildirən sözlər deyil, yalnız üçüncü şəxsə aid söz iştirak edir: *məktəb direktoru, kolxoz sədri*.

Mənsubiyyət şəkilçiləri birinci və ikinci şəxslərdə həm təkə, həm də cəmə görə fərqlənir. Buna görə də birləşmələrdə birinci və ikinci şəxslərdə şəxsə görə olduğu kimi, kəmiyyətə görə uzlaşma da daimi xarakter daşıyır. Müqayisə edək: *mənim kitabım – bizim kitabımız, sənin kitabın – sizin kitabınız*. Lakin üçüncü şəxsə biz bu fərqi görmürük. Belə ki, birləşmələrin üçüncü şəxsə ifadə olunmuş birinci tərəfinin tək və ya cəm olmasından asılı olmayaraq, ikinci tərəf *-i, -i, -u, -ü* şəkilçisini qəbul edir: *onun kitabı, onların kitabı*.

Kino dilində birləşmənin ikinci tərəfi cəmlilik bildirərsə, orada *-lar, -lər* şəkilçisi iştirak edir. Lakin burada da kəmiyyətə görə uzlaşma əlaqəsi olmur. Çünki bu *-lar, -lər* şəkilçisinin ikinci tərəfdə işlənməsinin birinci tərəflə heç bir əlaqəsi yoxdur. Məsələn, *onların kitabları* birləşməsindəki kitab sözündəki *-lar* şəkilçisinin işlədilməsi heç də onun aid olduğu birinci tərəfin cəm olmasından irəli gəlmir. Əgər belə olsa idi, onda *-lar, -lər* şəkilçisi yalnız üçüncü şəxsin cəmi ilə əlaqədar olaraq işlənərdi, başqa şəxslərdə, xüsusi şəxslərin təkində buna rast gələ bilməzdik. Halbuki birləşmənin birinci tərəfinin hansı şəxsə, tək və ya cəmdə ifadə olunmasına baxmayaraq, bu şəkilçi birləşmənin ikinci tərəfində işlənə bilər: *onların kitabları* deyər bildiyimiz kimi, onun kitabları da deyirik. Eləcə də *mənim kitablarım, sənin kitabların* kimi də işlədirik. Göründüyü kimi, əgər *-lar, -lər* uzlaşma əlaməti olsa idi, onu bütün şəxslərin tək və cəmində işlətmək olmasdı. *-lar, -lər* çox az-az hallarda birinci tərəfin də cəmliyini ifadə etmək üçün ikinci tərəfdə işlədilir ki, bu da o halda mənsub əşyanın deyil, sahib şəxsin, başqa sözlə birləşmənin birinci tərəfinin çoxluğunu bildirir. Bu zaman *-lar, -lər* uzlaşma əlaməti kimi çıxış edir. Məsələn, eyni ataya malik bir neçə qardaş üçün biz *onların ataları* deyirik. Burada məndən, söhbətdən məlumdur ki, bir neçə adamın – qardaşların bir atası vardır, buna görə də *qardaşların ataları* sözündəki *-lar*, ata sözünün çoxluğunu – cəmliyini bildirə bilməz. Belə birləşmələrdə *-lar, -lər* şəkilçiləri ikinci tərəfin deyil, birinci tərəfin cəm – çox olmasına işarədir.

Nəticə: Son olaraq bildirmək olar ki, *onların ataları* kimi birləşmələrin ikinci tərəfindəki *-lar, -lər* şəkilçisinin həmişə uzlaşma əlaməti kimi qəbul etmək olmaz. Çünki bunun ikinci bir mənası da var ki, həmin mənada *-lar, -lər* şəkilçisi yenə də birinci tərəfin deyil, ikinci tərəfin cəmliyini bildirmək üçün işlədilir. *Onların ataları* dedikdə çox adamın bir atası başa düşülürsə, bu vaxt *-lar* uzlaşma əlamətidir; əksinə, *onların ataları* dedikdə hər adamın ayrı-ayrılıqda olan müxtəlif ataları – çox ata başa düşülürsə, bu *-lar* ikinci tərəfin cəmliyini bildirən şəkilçidir və onun uzlaşmaya dəxli yoxdur. İkinci tərəfi feili sifətlə ifadə olunan *mən aldığım, sən aldığın...* birləşmələrinin tərəfləri arasında da uzlaşma əlaqəsi vardır. Təyini söz birləşmələrində uzlaşma əlaqəsinə aid etdiyimiz xüsusiyyətləri bura da aid etmək olur. Bu birləşmə növlərinin hər ikisində uzlaşma mənsubiyyət şəkilçiləri ilə əmələ gəlir və eyni xarakter daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Кротевич Е.В. О связях слов словосочетания и в предложении – «Русский язык в школе». Москва. 1958. № 6. с. 22.
2. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Москва. 1971. с. 32.
3. Казем-Бек М.А. Грамматика турецко-татарского языка. Москва. 1957. с. 405.

Bədii filmlər

1. “Girov”, 2003.
2. “Süd dişinin ağrısı”, 1987.
3. “Kişi sözü”, 1985.
4. “Pəncərə”, 1988.
5. “Nəsimi”, 1973.
6. “Od arasında vahə”, 1977.
7. “Qəzəlxan”, 1977.
8. “Qəfil yangın”, 1979.
9. “Sağınçı”, 1978.
10. “Dolu”, 2009.
11. “Ümid”, 1995.
12. “40-cı qapı”, 2009.

Физули Мустафаев

О примирении языком кино

Резюме

Представленная статья посвящена отношениям гармонии на языке кино. На языке кино отношения примирения связаны с личностью и количеством. Это означает, что кому бы ни принадлежала подчиненная сторона, подчиненная сторона также принимает грамматические особенности, принадлежащие этому лицу, и единственное и множественное число подчиненной стороны. Исследования показывают, что в предикативных союзах соединение реализуется через суффиксы новостей и окончаний лиц. Подобная постановка проблемы не может быть обоснована смысловыми или грамматическими сочетаниями на языке кино. В принципе, это объект, к которому относятся суждение, знак, ситуация и действие, которые являются центральными в этом переговорном процессе.

В статье говорится, что предикативные союзы представляют собой комбинацию темы и сообщения. Поэтому для удобства мы можем использовать подчиненные стороны вместо выражений с ними в статье и сообщении. Из статьи видно, что подчинение подчиненной стороны разным объектам влияет здесь на пропорцию примирения. Это особенность азербайджанского языка и турецкого в целом.

В статье использована соответствующая литература и монографии, а также киноматериалы.

Ключевые слова: личность и количество, согласованность, подчиненная, предикативная связь, грамматическая связь.

Fizuli Mustafayev

On reconciliation in the language of cinema

Summary

The presented article is devoted to the relationship of harmony in the language of cinema. In the language of cinema, reconciliation relationships are associated with personality and quantity. This means that whoever the subordinate side belongs to, the subordinate side also takes on the grammatical features that belong to that person, and the subordinate's singular and plural are also reflected in the subordinate side.

Studies show that in predicative conjunctions, the connection is realized through the suffixes of news and endings of persons.

Such a statement of the problem cannot be substantiated by semantic or grammatical combinations in the language of cinema. Basically, it is the object to which the judgment, sign, situation and action belong, which are central to this negotiation process.

The article says that predicative conjunctions are a combination of topic and message. Therefore, for convenience, we can use subordinate and subordinate parties instead of expressions or together with them in the article and the message. It can be seen from the article that the

subordination of the subordinate party to different objects affects here the proportion of reconciliation. This is a feature of the Azerbaijani language and Turkish in general.

The article uses the relevant literature and monographs, as well as film materials.

Key words: *personality and quantity, consistency, subordinate predicative relationship, grammatical relationship.*

Çapa tövsiyə edən:

AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Rəyçilər:

*professor İsmayıl Məmmədov
dosent Nərgiz Hacıyeva*